

H. MOORA

EESTI MAJANDUS
ESIAJALOOSEL AJAL

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS
TARTU, 1937

I. Esiajalooline aeg.

Esiajaloo allikad ja jaotus.

Esiajalooliseks ajaks ehk muinasajaks nimetatakse seda kaugemat ajaloojärku, millest veel pole kirjutatud allikaid või millest neid on nii vähe, et nende põhjal veel pole võimalik jälgida vastava aja olulisemaid nähtusi. Esiajaloo tähtsamaiks „dokumentideks“ on sellest ajast säilinud erisugused muistised, ainelised mälestusmärgid, maa-põues säilinud töö- ja tarberiiastad, relvad, ehted, samuti ka muistsete ehitiste, eluhoonete, kindlustiste jäänused, muistsed kalmed ja muud omaaegse usundilise eluga seotud mälestusmärgid jne. Teiseks tähtsamaks esiajaloo allikaks on keel, õigemini nn. kultuursõnad keeles, s. o. erisuguseid kultuurilooliselt tähtsaid esemeid ja mõisteid tähendavad sõnad. Kui keele ajalugu võib näidata, et määratud esiajaloo järgus oli olemas teatav sõna (näit. „vask“), järgneb sellest, et tol ajal pidi olema tuntud ka vastav mõiste. Kuna ainelised mälestusmärgid võimaldavad saada kujutlust peamiselt esiajaloolise ainelise kultuuri kohta, täiendavad kultuursõnad seda pilti oluliselt, valgustades selle lisaks ka tolleaegseid vaimseid ja ühiskondlikke nähtusi.

Muistsete majandusolude kohta on siiski esimeseks allikaks ainelised mälestusmärgid. Teatava muinasaja järgu muististe, mitmesuguste esemete leiukohtade jt. mälestusmärkide kaardile märkimisel näeme kõigepealt, kus vastava ajajärgu rahvastik on elanud, saame omaaegse asustuse levingu. Vaadeldes edasi asustuse levingu pilti asustusalade looduslikkude, asustusgeograafiliste tingimuste seisukohalt, pole tavaliselt mitte raske kindlaks teha, missugused majandusharud on küsimusesoleva aja asustuse levingule olnud määravad, teiste sõnadega, millest selle aja rahvastik peamiselt on elatunud.

Kõiki muistiseid, nii asulajäänuseid kui leidesemeid, kirjeldatakse ja uuritakse mitte ainult omal maal, vaid neid võrreldakse ka naabermaade samaaegse vastava ainesega. See võimaldab määrata, millised ainelise kultuuri nähtused on tekkinud ja arenenud omal maal, millised omandatud väljastpoolt või edasi antud väljapoole. Eriti kui jälgida, missugused tarberiistad või ehted on oma vormide poolest omased omale maale, millised väljastpoolt üle võetud või naabermaadele üle kandunud, näeme, mida vaadeldaval ajajärgul on suudetud toota ise, mida ja kustpoolt on sisse veetud, saame pildi omaaegsest käsitööst ja kaubanduslikust läbikäimisest. Näiteid sellest, kuidas seda siin mõne sõnaga ja üldistades kirjeldatud muinasaja uurimise meetodit tegelikult rakendatakse ja milliseid tulemusi see võimaldab saavutada, annab järgnev kujutus.

Enne kui asume andma ülevaadet meie muinasaja majandusolude arengust, olgu veel selgituseks märgitud, et see pikk aeg meil nagu mujalgi jagatakse kolme suurde ajajärku — kivi-, pronksi- ja rauaaega, selle järgi, missugusest materjalist nimetatud ajajärkudel peamiselt valmistati tähtsamad töö- ja tarberiistad. Rauaaeg jaguneb omakorda veel lühemaiks alajärkudeks. Kiviaeg kestis nüüdse Eesti alal selle asustamisest kuni umb. 1300. a. e. Kr. Oletatakse, et sel ajajärgul meie maa elanikeks on olnud juba soome-ugri hõimud. Pronksiaeg, mis järgnes eelmisele järgule, kestis ümmarguselt arvatult kuni 500. a. e. Kr., millest peale algas rauaaeg. Viimane jaotatakse alajärkudeks, millest esimest kuni Kristuse sündimiseni kestvate järku nimetatakse eelrooma rauaajaks, teist, meie ajaarvutuse algusest kuni a. 400 p. Kr. kestvate järku nimetatakse rooma rauaajaks, kolmandat järku, a. 400—800 p. Kr. — keskmiseks rauaajaks, kuna viimane järk, a. 800—1200 p. Kr., kannab noorema rauaaja nimetust. Kuna siinsete varaseimate elanikkude rahvuslikku kuuluvust veel ei saa kindlasti määrata, pole praegu enam kahtlust, et vähemalt rauaaja algusest peale meie maal on asunud eestlaste esivanemad.

Järgnevas ülevaates ei tarvitata siiski esiajaloolise aja kohta ülemal toodud tavalist jaotust, vaid see jaotatakse vastavalt majanduse peavormidele anastava ja viljeleva majanduse ajastuks, mille vahele langeb pikem ülemineku ajastu. Anastava majanduse ajastuks nimetatakse aega, kus inimene elatus otsesest loodusandide korjamisest või püügist, viljeleva majanduse ajastuks aega, kus ta enda elatamiseks oli hakanud kasvatama ja pidama kultuurtaimi ning loomi.

Anastava majanduse ajastu.

Kodumaa asustamise algusest kuni II aastatuhande alguseni e. Kr.

Igasugune elu sai meie maal võimalikuks alles pärast suurt jääaega, mis siin lõppes umb. 12 000—10 000 aastat enne meie ajaarvutuse algust. Selle järel rändasid siia, sedamööda kuidas ilmastik soojenes, lõuna poolt sisse mitmesugused taimed ja loomad. Esimesed seni teatavaks saanud tunnistused inimese olemasolust praeguse Eesti pinnal on pärit VI aastatuhandest e. Kr. Need on luust ja sarvest küttimis- ja kalastusriistad, oda-, noole- ja ahingiotsmikud, lisaks ka muud tarberiistad, luust ja kivist kirved, talvad (peitlid) jm. Sääraseid esemeid on leitud kõigepealt Eesti põhjarannikult Kundast, kus omaaegsesse järve ja selle kallastele jäänud muistsed esemed on õnnelikult säilinud seetõttu, et järv on kinni kasvanud rabaks. Turbas säilivad luu- ja sarvasjad võrdlemisi hästi. Seal on välja kaevatud ka ühe meie ürgelanikkude asula jäänused. Samasuguseid leiude osalt samast ajast, osalt V—IV aastatuhandest e. Kr. on saadud Narva ja Tartu linna ligidal olevaist rabadest, Pärnu jõest mõnevõrra ülalpool linna ja Võrtsjärve ümbrusest, eriti selle põhjarannikult, Võisiku vallast. Kõigile neile leidudele on iseloomulik, et nad on tulnud ilmsiks vete, kui mitte nüüdsete, siis omaaegsete, hiljemini soostunud veekogude äärest. Sama kehtib ka meie kiviaja nooremast järgust, III ja II eelkristlikust aastatuhandest, põlvnevate asulajäänuste ning leiude koht, millede levingut näitab kaart joon. 1. See aeg on meie kiviaja õitseaajaks ja sellest on erisuguseid muistiseid teada suuremal hulgal ja laiemalt alalt kui varemaist aastatuhandeist, mis näitab, et sinne rahvastik vahepeal oli märgatavalt kasvanud ja tihenenud.

Nagu näha kaardilt joon. 1, on meie kõnesoleva vanima asustuse mälestusmärgid, asulajäänuste ja mitmesuguste esemete leiukohad tulnud ilmsiks kõigepealt Eesti sisemaa suuremate veesoonte ja -kogude, Pärnu jõe ja selle lisajõgede, Võrtsjärve, Emajõe ja Peipsi äärest; samuti on neid tihedasti põhja- ning läänerannikul, Kasari jõgikonnas ja saartel. Eesti kuivemad ja viljakamad sisemaa osad on seevastu leidudelt üsna vaesed. Kui veel lähemalt tutvuksime kiviaja leiukohtadega, näeksime, et nad asetsevad järjekindlalt liivasel maal, ainult vähesed leiud on tulnud päevavalgele viljakamast muldmaast, millest kõigest peame järeldama, et tol ajal viljakasvatamine rahva elatumises pole veel etendanud mingit osa. Samuti olid tundmatud koduloomad peale koera, mis on luude leidudena esindatud kahe erisuuruse tõu näol. Leiukohtade koondumine vete äärde,

samuti sage kalastusriistade ahingite, õngekonksude, võrgujäänuste jt. püügivahendite esinemine leidude seas näitab, et kalastus on tolle aja majanduses olnud tähtsal kohal. Kaladest on püütud, nagu näitavad nende luude leiud, üldiselt tänini siin esinevaid liike, nagu haugi, ahvenat, säinast, säga, tuura, lõhe jt. Ranniku ja saarte elanikud on püüdnud ka hülgeid, kellest luuleidude tõendusel on esinenud enam liike kui praegu.

Kalastuse kõrval oli teiseks põhiliseks elatumisharuks küttimine, jaht tolle aja suurtes metsades, mis kasvasid mitte ainult praegustel kohtadel, vaid katsid eriti ka nüüdseid põllumaid. Peale tänapäeva jahiloomade elutsesid neis ka mitmed nüüd juba väljasurnud või õige haruldaseks muutunud loomaliigid nagu ürghärg, põder, metssiga, kobras jt. Nende ja teiste tänapäevani kütitavate loomade liha tarvitati toiduks, nahku keha ja elamute kattedeks ja luid kõiksuguste tarberiistade valmistamiseks. Samuti püüti ja kütiti ka metsades ning vetel elavaid linde ja korjati toiduks nende mune, nagu seda meie rannapiirkonnis väikesel määral tehakse tänini.

Nagu kalapüügivahendid, oli inimene arendanud ka loomade ja lindude küttimisriistad ja -viisid juba sel algelisel ajal suurele täiusele. Olenedes suurel määral kalastusest ning jahist, koondas ta nende tulukuse suurendamisele kogu oma oskuse ja leidlikkuse. Seepärast tunti tol ajal oluliselt kõiki püügiriistu ning -viise, mida kohtame oma hilisemas rahvakultuuris, niipalju kui need ei vaja tingimata metalli tarvitamist. Luust või kivist otsmikuga ahingite, odade, noolte-vibude, mitmesuguste silmuste ja lõksude, samuti hundi- või põdraaukude jt. püügiabinõude olemasolu on tõestatud nii leidude kui vanade kultuursõnade kaudu. Küttimisest saadav tulu oli iseendast kalastuse saagist mitmekülgsem, see andis mitte ainult maitsevamat toitu, vaid ka kehakatet ja luumaterjali, olenes aga enam õnnest kui kalapüük, millele võidi alati enam lootusi rajada püsiva „igapäevse leiva“ saamise mõttes.

Nagu tänapäeval ei tarvitanud muistegi inimene ainuüksi liha-toitu, vaid vajas selle kõrvale ka taimtoitu. Selleks korjas ta pähkleid, marju, seeni, mitmesuguseid juuri, mugulaid, lehti jne.

Teatavaks tuluallikaks olid juba sel hämaral esiaja järgul ka erisugused käsitööd ja kaubitsemine. Nagu ülalpool juba märgitud, valmistati kõnesoleval ajastul kõiki tarbeesemeid alles kivist, luust ja puust, mida leidus omal maal või hangiti mujalt. Kogu valmistus piirdus tol algelisel ajal igas peres peaaegu üksnes iseenda

tarviduse rahuldamisega. Et meie kodumaal polnud erilisi aineid, näit. kiviliike, mida oleks eriliselt vajatud naabermaades, siis oli iga-suguste ainete ja töösaaduste vahetus loomulikult nii omal maal kui ka naaberaladega suhteliselt vähene. Teatavast kaubitsemisest ka sel algelisel ajal võiks siiski kõnelda. Nii näeme küsimusesoleva aja leidude hulgas valmisesemeid või esemete valmistamiseks vajalisi materjale, mida on meile toodud või meilt viidud kaugete maade taha. Nõnda leidub Eestis võrdlemisi sagedasti talbu ms. Aunuse kiltkivist, mida looduses on leida ainult Laadoga ja Äänisjärve vahelt. Seda on sealt siia toodud, sest et see oma omaduste tõttu oli hästi sobiv terariistade valmistamiseks. Vähemalt osaliselt on sellest kivist esemed siia rännanud Soome kaudu. Samal ajal leidub Soomes teatavate kivikirveste liike, mis Eestist on viidud üle lahe sinna. Meie edelapoolseist naabermaist, tänapäeva Leedust ja Ida-Preisist, küll ka vähesel määral Saaremaalt, on pärit merivaik, millest sel ajal nagu hiljemini meelsasti on valmistatud mitmesuguseid ehteid, mida korduvalt leitud meie kiviaja asulakohtadest ja mida meilt leidude tõendusel on viidud ka Soome. Meie aja Lätist-Leedust on Eesti alale toodud mitmet liiki kivikirveid. Ida poolt, nüüdsest Venest, Valdai piirkonnast, on pärit tulekivi, mis oli eriti kohaseks kivi-liigiks peente terariistade jaoks, nagu neid sageli on leitud meie maa põuest. Nõnda kõnelevad muinasleiud selgesti kaubitsemisest meie maa ja naabermaade elanikkude kaugete põlvete vahel. See kaubitse-mine toimus arvatavasti naabruses elutsevate sugukondade vahel, nagu võib arvata analoogiate põhjal tänapäeva loodusrahvaste juu-res, esialgu vastastikuse kinkide andmise ja enam-vähem juhusliku esemete vahetamise näol, millest hiljemini arenes esemete vaheta-mine määratud paikadel ja aegadel — laatadel.

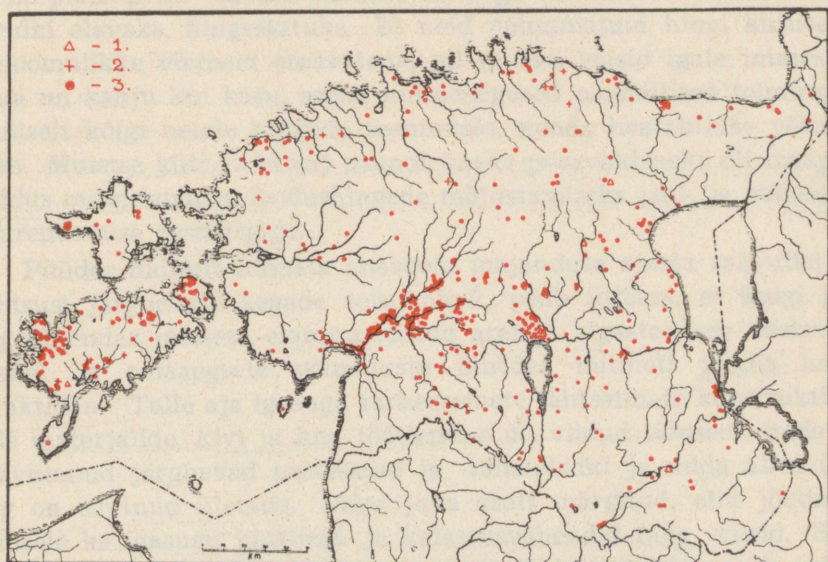
Anastava majanduse astmel elav inimene ei saanud elada püsi-valt paigal nagu hilisem põlluharija, vaid ta pidi ühenduses saagi- ja püügivõimaluste muutumisega vahetama ka oma elukohta. Sää-rast p o o l r ä n d a v a t eluviisi näeme veel tänapäevani näit. mõnede Siberi kalur- ja kütt-rahvastel, kes kevadeks, kui algab kalade kude-mine ja sellega koos soodus püügiaeg, ilmuvad vete äärde; sügisel jälle, kui metsloomade jooksuaja algusega küttimine lubab häid saake, kolivad metsadesse. Umbes samasugust, aastaegade, „hoo-aegade“ järgi toimuvat eluasemete vahetust peame kujutlema ka meie maal anastava majandusjärgu elanikkudel. Ja see asjaolu on väga tähtis mitte ainult sellest tingitud tänapäevasest hoopis erineva asustuspildi mõttes, vaid veel enam seepärast, et sellest järgnesid

mitmed olulised nähtused nii tolle aja ainelises kui ka ühiskondlikus kultuuris.

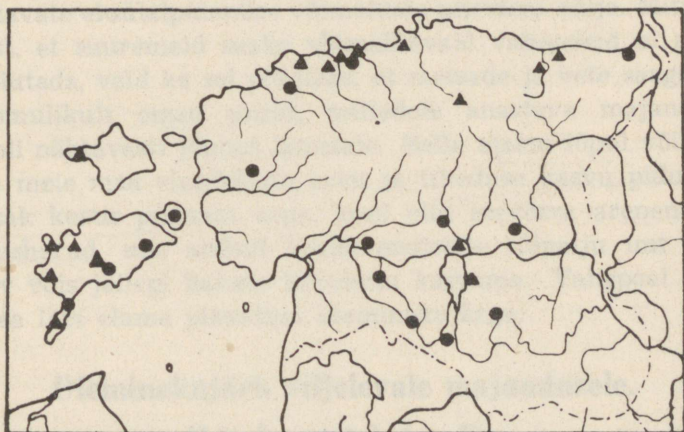
Kõigepealt polnud rändava eluviisi juures eeldusi tugevate ja püsivate elamute arenemiseks. Ja kõnesoleva aja elamud, nagu näitavad mõned õnnelikud leiud, ongi olnud kerged telgitaolised puukoorega või loomanahkadega kaetud püstkojad, nagu sääraseid üksikult veel osalt täninigi meil on tarvitatud suviköökidena. Talvel põles koja keskel oleval leel tuli, kuna suvel loomulikult tehti tuld, küpsetati ja keedeti õues. Samal ajal kui liikuv eluviis oli ebasoodus tugevate elamute tekkimisele, mõjus see kaasa igasuguste liiklemis- ja veovahendite arenguks. Neid leidus sel algelisel ajal terve rida nii maal kui veel edasipääsemiseks. Ajal, kus puudusid teed tänapäeva mõttes ja põliseid laasi läbisid vaid väikesed rajad, oli kaugelt kergem kasutada liiklemiseks neid vesi, mille ääres elati ja mille saagist endid toideti. Vetel liiguti tugevaist puutüvedest õonestatud venedel või lihtsail parvedel. Nagu näitavad kokkupuuted Eesti ja Soome vahel, on riskitud ületada isegi niisuguseid laiu veevälju nagu Soome laht. Kuival maal liikumiseks kasutati suuski, koormate vedamiseks nii talvel kui suvel mitmesuguseid reetaolisi lohistatavaid veobinõusid. Soid ületati tarbe korral vitstest punutud rajade abil.

Ühiskondliku korralduse arengule oli majandusoludest olev liikuv eluviis samuti määrav. On hästi mõistetav, et sellises olukorras polnud eeldusi tihedate ja üle laialdaste alade ulatuvate ühiskonnakorralduste kujunemiseks. Peale ühiskonna algraku, perekonna, oli tol ajal teiseks, suuremaks korralduseks teatavast arvust sugulasperekondadest koosnev sugukond. Kiviaja inimese elamist sugukondadena koos kinnitab ms. tolle aja elamujäänuste tavaline esinemine rühmiti „külataoliselt“ koos. Sugukonna kokkuhoidumine kergendas eluülalpidamise hankimist ja ühtlasi pakkus ka üksikule nii kodus kui rändudel ja jahiretkil tarvilist kaitset vaenuliste võõraste vastu, arenenumate ühiskonnakorralduste puududes. Need erisugused ülesanded, mis loodus on andnud eri sugupooltele, viisid juba ürgajal teatavale tööjaotusele mehe ja naise vahel. Viimane oli määratud laste ja kodu hoidjaks, eelmine nende kaitsejaks. Ülalpidamise hankimisest võtsid mõlemad osa, kuigi eri viisil ja ulatuses. Kütmine ja kalapüük oli mehe ülesandeks, taimtoidu hankimine naise hooleks, kes aga tõenäoselt mõnevõrra kalapüügistki osa võttis.

Nagu kõiki teisi eluavaldusi mõjustas anastav majandus oma aja inimese vaimsetki maailma, usundilisi kujutelmi. Kauge esiaja ini-

Joon. 1. III eelkristliku aastatuhande ja II aastatuhande varemata poole asustust tähistavate leidude leving Eestis.

Joon. 2. II aastatuhande lõpu ja I eelkristliku aastatuhande asustust tähistavate leidude leving Eestis.

mene pidas peale elavate olendite ka kogu muud loodust, kõiki esmeidki elavaks, hingestatuks. Et neid nähtamatuid hingi kujuteldi üliloomulikke võimeid omavatena, nii et nad võisid igale inimesele tuua nii kahju kui kasu, seisid mitmesugused usundilised toimingud oluliselt kõigi nende hingede teenimises, nende heatahtluse võitmiseks. Muistse küti ja kaluri usundi üheks peavalduseks oli maagia, nõidus mitmesuguste loodushingede mõjustamiseks jahi- ja kalasaagi suurendamise eesmärgiga.

Püüdes üldiselt hinnata anastava majanduse ajastu saavutisi ja tähtsust järgnevate aegade seisukohalt, peab ütleva, et kuigi see aeg tähendas inimese elatumisviiside arengu algastet, see vastaviljaladel ja omaaegsete võimaluste piirides mitmeti jõudis haripunktideni. Tolle aja igasugu tarbeesemete tähtsaimade konstruktiivsete materjalide, kivi ja luu, töötlemine oli viidud täiuseni, mida ei saavutanud järgnevad aastasajad ja -tuhandedki ja mida alles uus aeg on suutnud ületada. Nagu juba osalt märgitud, olid jõudnud täiuseni ka igasugu küttimis- ja kalastusvahendid ning -viisid. Siin oli tehnika ja leidlikkuse mõttes saavutatud oluliselt kõik, mida inimkond toleaaegseis võimalusis suuta võis, ja neist saavutisist elasid neil majandusaladel järgnevad ajad, neid mainimisväärselt täiendama, ja need ongi peaaegu muutumata püüdnud edasi meie tänapäevsessegi rahvakultuuri. Olles arendanud püügiriistad ja -vahendid täiuslikkuseni, jõudis anastava majanduse aeg aga ka nende varal saavutatavate eluüldpidamise võimaluste piirideni välja. Mitte ainult seepärast, et suuremaid saake võimaldavaid vahendeid ei suudetud enam leiutada, vaid ka sel põhjusel, et metsade ja vete saagirikkusel olid loomulikult omad piirid, millele anastava majandusjärgu lõpuks oli nähtavasti jõutud lähedale. Selle ajastu lõpul võib nimelt märgata meie maa elanikkude arvu ja tiheduse kasvu pidurdumist. See seisak kestis pikemat aega, kuni olid seevõrra arenenud uued majandusharud, mis andsid lisaks endistele niipalju uut tulu, et rahvaarv võis jällegi hakata kiiremini kasvama. Vahepeal pidi aga meie maa läbi elama pikaldase üleminekujärgu.

Üleminekujärk viljelevale majandusele.

II ja I aastatuhat e. Kr.

Ajal, mil Eesti pinnale jõudsid esimesed elanikud, olid küttimine, kalastus ja taimtoidu korjamine kogu Euroopa asukate ainsaiks elatamisallikaiks. Paar aastatuhandet hiljemini on nende kõrvale

uute elatumisaladena Euroopa soojemais lõuna- ja lääneosades astunud vähemalt oma algeis viljakasvatus ja karjapidamine. Viimaste kodumaaks, kust need levisid Euroopasse, olid vanad Idamaad, Mesopotaamia ja Assüüria. Seal on mitmed meie tähtsamad põllutaimeid kasvanud looduses ja seal on elanud metsikult meie koduloomade esivanemad. III aastatuhandel e. Kr. olid need majandusharud viljaka mullastikuga Doonaumail ja tänapäeva Edela-Venes juba täiesti läbi lõõnud ja tõrjunud vanad anastavad elatumisviisid teisele kohale. Sama muutust võib umbes samal ajal jälgida ka pehme atlantilise kliimaga Euroopa läänerannikul ja III ning II eelkristliku aastatuhande vahetusel on juba praeguses Loode-Saksas ja Taaniski maaharimine tõusnud valitsevaks majandusharuks. Läänemere lõunarannik, nüüdne Põhja-Saksa, tegi kõnesoleva ülemineku läbi mõnevõrra hiljemini. Nagu viitavad mitmed asjaolud, on tõenäoselt viimasena-mainitud piirkonna, eriti Ida-Preisi kaudu ulatunud põllunduse ja karjanduse algmed ka Ida-Baltimaile.

Alates II eelkristliku aastatuhande keskpaigast võib märgata, et meie seni tihedasti vete äärde hoidunud kiviaja asula- ja leiukohad hakkavad järjest arvukamalt esinema ka kõrgemais ja viljakamais maa siseosades. See võrreldes meie maa varema asustuse levingu pildiga täiesti uudne nähtus on märgiks, et põllundus meilgi on saanud tuttavaks ja et see pikkamööda kasvaval määral hakkab andma ülalpidamist sinsele rahvastikule. Muidugi oli põllunduse osatähtsus veel kaua aega küllaltki kõrvaline ja, kuigi selle elatumisala erikaal üha suurenes, ei suutnud see veel meie ajaarvutuse alguseni omandada ülekaalu teiste majandusharude üle. Seda tõendab ms. kaart joon. 2, kus näeme, et pronksiaja ja varaseima rauaaja (1300 e. Kr. — Kr. sündimiseni) asula- ja muud leiukohad, kuigi esinevad kõrgemais, põllundusele soodsais maosades, tulevad küllaltki tihti ette veel ka endisis veteäärseis asustuspiirkonnis nagu Pärnu jõgikonnas, Võrtsjärve põhjarannikul, saartel jne., mis, nagu järgnevas näidatakse, hiljemini täis-põllundusliku aja alguses asustuse poolt peaaegu täiesti maha jäeti.

Viljakasvatus ei toimunud algusest peale mitte suurtel ja püsivalt rajatud põllumaadel, vaid algas hoopis väikeselt. Külviks kasutati esialgselt ainult väikesi tule ja kirve varal metsa alt vabastatud lapikesi, mis kandsid ajutist iseloomu ja mis mõneaastase tarvita-mise järel väljakurnatuina maha jäeti, et nende asemele üles harida uusi. Niisuguste ajutiste nn. ale- või sõõrulappide tegemises on arvatavasti meil seisnud maaharimine üsna kaua. Alles hiljemini hakka-

sid tekkima ka pidevalt haritavad põlispõllud. Kõige selle tõttu oli põllundusest saadav tulugi esiotsa võrdlemisi väike ja oleks omaaegses majapidamises teataval määral võrreldav vahest osaga, mida meie tänapäeva taludes etendab aiandus — see andis ainult mõnevõrra lisa korjatatavale taimtoidule. On iseloomulik, et samuti nagu viimase hankimine oli peamiselt naise toimetada, ka sellele viljakasvatuse kaudu lisa muretsemine algelises majanduses langes naise hooleks.

Meil kasvatatud viljaliikidest on keelelistel ja muil andmeil vanimad oder ja nisu, millele juurviljana lisandus naeris. Esimese eelkristliku aastatuhande keskpaigast on leitud mõned arvatavad linaharimisriistad, millest järgneb, et sellest ajast saadik pidi olema tuntud linagi. Ühenduses viljakasvatuse edenemisega tulid tarvitusele ka vastavad riistad ja seadmed, millest leidude ja keele kaudu tunneme kõnesolevast ajast metallist sirpe, põllumulla kohendamiseks kasutatud puust kookusid ja karuäkkeid, viljakuivatamiseks vajalisi rehti ja peksmiseks tarvitatud vartu. Terad suruti puust uhmreis suurmeiks (tangudeks) või jahvatati kivide vahel jahuks ja keedeti siis mingiks kõrdiks, jahust küpsetati ka karaskitaolist leiba.

Samast ajast, millest on tõestatud põllunduse algus, on pärit ka esimesed tõendused karjapidamise esinemisest Eestis. Nimelt on leitud vastava aja haudadest surnuile kaasa antud toidu jäänus-tena koduveise ja -kitse või lamba luid. Lamba tundmine on sama aja kohta tõestatud ka keeleliste andmete kaudu. Varemini laialt levinud arvamus, et karjapidamise algus oleks käinud kaua põllunduse ees ja moodustanud mingi vaheastme viimase ja anastava majandusjärgu vahel, on seega osutunud meie kodumaa nagu paljude teistegi maade kohta mittepaikapidavaks. Karjanduski algas üsna tagasihoidlikult ja kodune loomakasvatus pidi alul andma ainult lisa jahisaagile, kuna veiseid ja teisi koduloomi kasutati vaid liha ja naha saamiseks. Piima lüpsmine ja kasutamine on hilisem nähtus. Nõnda liitus loomakasvatus samuti otseselt kütindusega, nagu põllundus lisandus taimtoidu korjamisele. Selle loomulikuks järelduseks oli ka see, et koduloomad algselt kuulusid mehe hoole alla.

Põllundus ja karjandus tungisid meie maale ja laienesid siin, nagu nägime, üsna pikkamööda. Vana anastav elatumisviis polnud nende poolt kuni Kristuse sündimise ajani veel mitte tagaplaanile surutud, vaid etendas lõpuks küll mitte enam domineerivat, kuid ikkagi enam-vähem võrdset osa nende uute tulualade kõrval.

Käesolev ajajärk tõi kaasa veel ühe uuenduse, millest juba möödaminevalt kõneldud ja mis aegamööda pidi omandama suure mõju meie majandusellu, nimelt metalli tarvitamise kõiksugu tarberiiistade ja muude esemete valmistamiseks. Vase ja selle ning inglislina sulami — pronksi tarvitamine oli samuti nagu põllundus ja karjanduski levinud tolleaegsest maailma kultuurikeskusest, vanust Idamaist. Umbes II eelkristliku aastatuhande keskpaiku sai pronks tuntuks põhjamaail ja 1300. a. ümber hakkab Ida-Baltimailgi esinema esimesi pronksesemeid. Kui pronksi tarvitamine neis piirkonnis, kus vastavaid metalle leidus looduses ja ka teatavais kaubanduslikult eriti soodsais liikluskeskuses, sai võrdlemisi üldiseks ja igapäevseks, jäi see Läänemere idarannikul ja kogu laialdasel põhjapoolse Ida-Euroopa alal üsna väheseks. Meil on tarvitatud ainult üksikuid metallist tarberiiistu, kuna suur enamik valmistati endiselt kivist ja luust ning muidugi ka puust. Mõned Eesti maapõuest leitud pronksriistadest on valmilt väljastpoolt sisse toodud, teised on valatud omal maal. Meie pronksesemete kujude võrdlus välismaade omadega näitab, et suurem osa meile toodavast pronksist tuli kas valmisesemetena või toormaterjalina Läti ja Leedu kaudu Ida-Preisist, kuhu see omakorda veeti mööda Vislat Doonaumailt. Väiksem osa meie pronksist on tulnud Skandinaavia kaudu. Olgugi et meil metalli esiotsa tarvitati ainult üksikuteks hinnalisemateks riistadeks ja eheteks, oli see saanud otsitud tarbeaineks, mida tuli osta naabermailt ja mis seega tunduvalt mõjus kaasa kaubandusliku läbikäimise tihenemiseks ja elavnemiseks meie ja nende vahel.

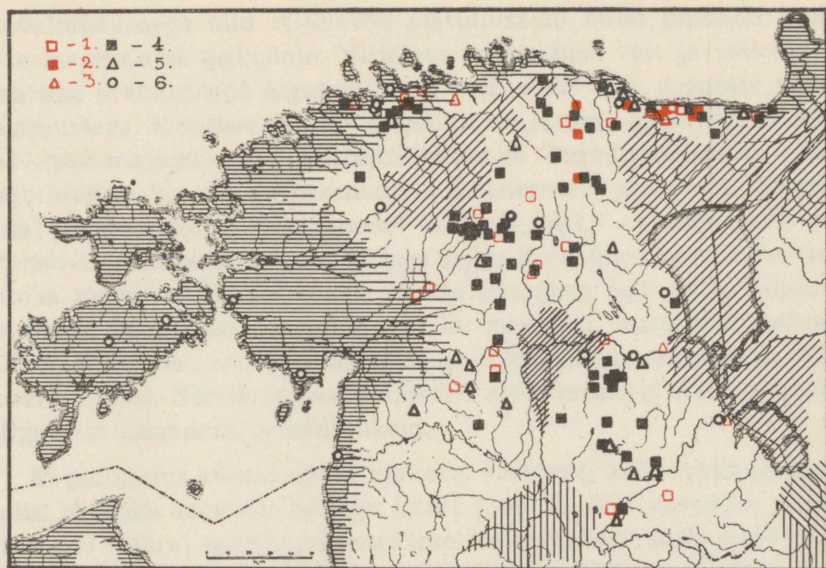
Umb. pool aastatuhat enne Kristuse sündimist asendas pronksi terariistade materjalina raud. Selle metalli saamiseks pakkusid küll mõningaid võimalusi oma maa maagid, kuid esialgu võttis veel aega, kuni meil levis rauasulatamise oskus, ja seepärast toodi sedagi metalli sisse väljastpoolt ega tulnud see siin üldisemalt tarvitusele kui pronks. Rauastki valmistati Kristuse sündimiseni ainult üksikuid väheseid tarbeesemeid.

Kõnesolev ajajärk moodustas siis ka metalli tarvitamise suhtes nagu valitsevate majandusvormidegi alal üleminekujärgu metallitult ajalt pärismetalliaegadele.

Viljeleva majanduse ajastu.

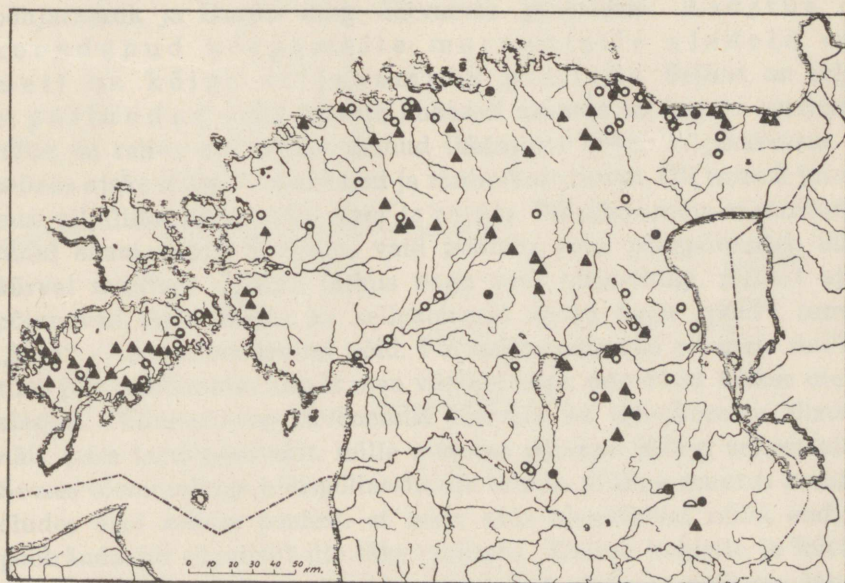
Esimene tõusuaeg esimesel neljal sajandil p. Kr.

Meie ajaarvutuse algus märgib Läänemere mail ja Eestiski üldist majandus- ja kultuurielu tõusu. Pärast pikka ülemineku- ja

Joon. 3. Esimese nelja sajandi (p. Kr.) asustust tähistavate leidude levik Eestis.

Punased — kohad, mille leiud ulatuvad aega enne 200 p. Kr., mustad — kohad, mille leiud algavad peale 200 p. Kr. Viirutatud — varemni mere või sisejärvede poolt üleujutatud, viljakasvatuseks vähemsoodsad alad.

Joon. 4. Ajalt 400—800 p. Kr. põlvnevatte asustust tähistavate leidude levik Eestis.

ettevalmistusaega olid viljelevad elatumisalad nüüd jõudnud tõusta meie majanduses esikohale. Viljeleva majanduse võit ja sellest lähtuva uue arengujoone algus satuvad meil ühte väga soodsate väliste tingimustega. Kristuse sündimise paiku oli Rooma maailmariik jõudnud oma majanduse ja kultuuri õitsengu kulminatsioonini. Selle mõju ulatus ka Läänemeremaile. Läänemere piirkonna kaguosa vanal lõunapoolsel ühendussoonel — Visla jõel — arenes nüüd eriti intensiivne kaubaliiklemine. Vislaga seisis Eesti ühenduses kahel teel, esiteks nagu enneminigi maad mööda praeguse Läti ning Leedu ja Ida-Preisi kaudu, teiseks nüüd aga ka mereteel, kusjuures iseäranis silmapaistvat osa etendas läbikäimine Põhja-Eesti ranniku ja Visla suudme vahel. Nõnda sai meie ainelise ning vaimsegi kultuuri areng hulga uusi lisandeid ja edutõukeid.

Et põllundus kõnesolevaks ajaks on kerkinud määravaks elatumisalaks, tõendab asustuse levingu kaart joon. 3. Kui varemini asustus oli suurel määral eelistanud veteäärseid alasid, Eesti suuremaid läänepoolseid jõgikondi ja rannikut, siis on need piirkonnad nüüd maha jäetud, sest et nad oma suurte soodega või õhukese, varemini mere all olles vete poolt läbi uhetud mullastikuga olid viljakasvatuseks kõlbmatud või ebakohased. Maha jäetud on nüüd ka varemini järvede poolt üle ujutatud sisemaa osad, nagu Võrtsjärve ning Peipsi põhjarannik ja Harju- ning Järvamaa piirivööde. Asustus on koondunud kõrgemaile moreenjaile aladele, mis meil on kõige viljakamaks pinnaks. Sellest on selge, et põllundus, mille tarvete kohaselt asustus oli ümber asetunud, nüüd on rahva elatumises saanud tähtsaima koha. Viljakasvatus oli selleks ajaks mitmeti täienenud ja mitmekesisistunud. Oli tulnud juurde uusi viljaliike, nagu rukis, kaer ja hernes. Põlluharimine ei piirdunud nüüd enam ainult aleteoga, vaid põhines juba põlispõldudel, mille kõrval muidugi aletegu jätkus nagu veel hiljemini. Sellest ajast põlvnevad meie keeles ka sellekohased sõnad nagu „põld“, samuti „kesa“ — puhkama jäetud põld. Põlispõllupidamine oli meie mullastiku juures võimalik ainult maa väetamisega, mis nüüd näikse olevat alanud. Põlluharimise süvenemist tõendab ka täielikumate riistade, näit. adra tarvituselevõtt, mille nimetus põlvneb jällegi sellest ajast. Seoses üleminekuga põlispõllundusele toimus oluline muutus asustusoludes veel sellegi poolest, et meie maa elanikkond nüüd endiselt poolrändavalt eluviisilt üle läks paiksale. Endine kalurite ja küttide ajuti paigalpäisiv „laager“ andis nüüd aset alatisele paiksale külale. On väga iseloomulik, et viimaksmainitud sõna pärineb just käes-

olevast ajast, nagu „talu“ ja „mõisagi“ nimetus. Asustuse kiindumise ja püsivate külade tekkimise otseseks tagajärjeks oli tugevate palkhoonete arenemine, millest siis aegapidi on kujunenud meie tänapäeva taluehitised.

Nõnda oli põllunduse lõplikul läbilöömisel ja arengul väga sügav ja mitmekülgne mõju kogu meie rahva ellu. Selle kõige olulisemaks majanduslikuks tulemuseks oli aga see, et nüüd avanes ummik, millesse olid anastava majandusajastu lõpuks sattunud meie rahva elatumisvõimalused, jõudes astmeni, millest nad enam ei suutnud edasi avarduda ja pidurdasid selle mõjul meie rahvastiku kasvugi. Nüüd oli juurde tulnud uus arenemisvõimeline majandusala. Põllundus võimaldas järjest suuremat tulu mitte ainult seepärast, et esialgu oli veel küllalt harimiskõlvulist maad, vaid et see süvenedes andis ka järjest suuremat tulu. Ja me võime näha, et käesolevast ajast peale Eesti elanikkude hulk näitab jälle pidevat ja kiiret kasvu.

Põllunduse kõrgema astmega, nagu seda esindab põlispõldude pidamine, on ikka ühenduses ka teatava määraneni arenenud karjandus. Meilgi oli karjandus selle algusest saadik jõudnud mitmeti täieneda, nagu iseäranis tunnistab vastav sõnavara. Teistele koduloomadele oli lisandunud nüüd ka hobune. Veiseid kasutati mitte üksnes liha-, vaid lüpsiloomadena, piimast osati valmistada ka erilisi toite, ms. juustu ja võid.

Kaubandus oli eriti enne metallide tarvituselevõttu omanud suhteliselt kõrvalist kohta, sai aga nüüd meie tõusva talupoegrahva üheks peamiseks jõukuse allikaks. Kaubanduse osa kasvu parimaks näitajaks on peale kõige muu tõsiasi, et meil leidude tõendusel kõnesolevaks ajaks metallid on saanud üsna igapäevseteks. Meie muuseumidesse on kogutud tollest ajast rohkesti mitmesuguseid rauast tera- ja tarberiiustu ning tuhandete viisi pronksehteid, sõlgi, käe- ja kaelavõrusid jne. Metallid, kõigepealt pronks, vähemalt osalt ka raud, on sisse toodud, s. o. ostetud väljastpoolt. Suure sisseveo vastu pidi olema meie maal loomulikult anda ka vastavalt väljaveokaupu. Nagu võib järeldada vanust allikaist, on kõige tähtsamaks väljaveokaubaks olnud karusnahad, mida vedasid välja põhjamaad, ms. meiegi maa. Neid saadi rohkesti siinseist metsadest ja neid on kõigil aegadel hinnatud ning ostetud lõunapoolseis maades. Peamiselt nende vastu saadi ka seda metalli, mida esindavad tolle aja arvukad leiud.

Nagu ülemal juba mainiti, saadi üks osa metallidest tänapäeva Läti ja Leedu vahendusel, kuna teine osa toodi sisse mereteel peami-

selt Visla suudmel asuvate germaani kaupmeeste poolt. Vähesel määral, vist eeskätt rauda, on toodud meile metalli ka Skandinaaviast, kusjuures vahejaamaks oli Ojamaa saar. Eestisse toodud metallist rändas, nagu näitab metallesemete vormide võrdlus, osa edasi Soome, teine praegusse Loode-Venesse. Need metsarikkad maad andsid vastu otsitud nahku, mis siis Eestist edasi rändasid lõuna poole. Seega on meil ka juba tol kaugel ajal harrastatud mõnevõrra läbi veo- ehk transiitkaubandust, mis loomulikult võimaldas saada vastavat vahekasu. Kui suurt osa kaubandus etendas meie maal, nähtub ms. eri maaosade kaubandusgeograafilise asendi soodsuse ja nende suhtelise asustuse tiheduse ja jõukuse sõltuvusest. Teiste maaosade seas paistab silma sel ajal iseäranis Virumaa põhjarannik oma muististe arvu kui ka tiheduse ja samuti oma metall-leidude hulga poolest. Vaatamata sellele, et see piirkond meil oma põllumaa kvaliteedilt mitte esikohal ei seisa, kerkib see kohe ajajärgu alguses teiste seast nähtava leidudehulgaga välja (vrd. kaardil joon. 3 punaseid märke). Ja edaspidigi püsib Virumaa esikohal just oma soodsa kaubandusliku asendi tõttu, mis võimaldas tal vahenditult läbi käia Visla suudme keskusega, Soomega ja laia Narva-taguse tagamaaga. Kaubandus oli niiviisi eriti metallikultuuri tõusuga saanud väga oluliseks majandusharuks. Peale puhtmajandusliku osa oli tal aga veel sellegi poolest tähtsust, et edendades läbikäimist välismaailmaga ta ühtlasi kiirendas ka vaimsete väärtuste vahetust.

Sellest, mis äsja öeldi karusnahkade tähtsusest käsitledava aja kaubanduses, nähtub iseendast, millist tähtsat osa tol ajal etendas k ü t i n d u s. Muidugi olid säilitanud ka teised anastavad majandusharud üsna olulise osa, kuigi nad polnud enam määravad. Muist tuluandvaist aladest tuleb mainida veel igasugu k ä s i t ö ö d, eriti ka metallide töötlemist, sepist. Suurim osa Eesti maapinnast leitud metallesemeist, riistadest ja ehteist ilmutab kohalikke, ainult meil esinevaid iseärasusi, millest järgneb, et nad on valmistatud omal maal, meie omade meistrite ehk, tarvitades vana eesti vastavat sõna, „seppade“ poolt.

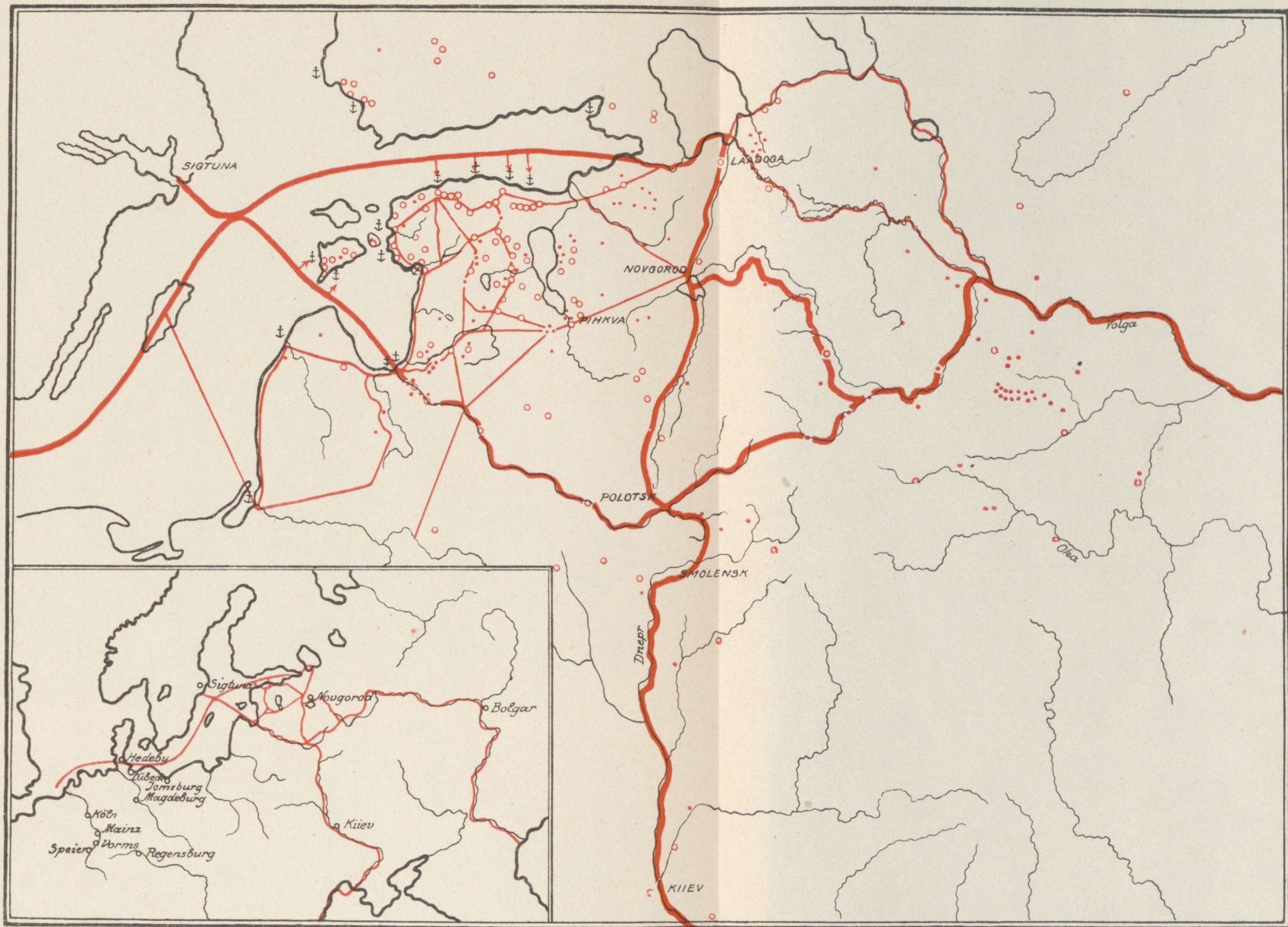
Asustuse kiindumine, alatiste külade tekkimine, mis oli viljeleva majanduse esikohale kerkimise otseseks järeltuleks, avas tee täielikuma ühiskondliku korralduse arenemisele. Sellest peale, kui teatavasse piirkonda rahvas oli jäänud elama püsivalt, tekkisid tal loomulikult ka püsivad nii majanduslikku kui ühiskondlikku laadi vahekorrad oma naabritega, tekkis tarvidus neid vahekorrad reguleeriva korralduse ja vastavate korraldajate järele. Oli tarvis korraldada

ühiste maade, metsade, kalavete jm. kasutusalade jagamist, lahendada neist tekkivaid arusaamatusi, järjestada ühiste huvidega seotud alade kaitset, samuti nende ühiseid sõjalisi ettevõtteid jne. Ei ole seepärast juhus, et arenenuma ühiskondlik-riikliku eluga seotud sõnad on meie keelde tulnud just alates esimesest sajandist p. Kr., näit. „kuningas“, „vardja“ (valvur), „vald“, „kihelkond“ jne. Paistab, et ka meie maakonnad, nagu neid tunneme ajaloolise aja algusest ja nagu nad osaliselt jätkuvad tänini, on saanud alguse juba kõnesoleval ajal. Kaart joon. 3 näitab nimelt, kuidas juba tol ajal esinevad omaette asustusrühmadena mitte ainult pärastine Virumaa, vaid ka Järva, Sakala, Ugandi ja Rävälä (nüüdne Põhja-Harju). Kui mitte juba tol ajal, siis hiljemini viis nende rühmade püsiv koosasumine sellele sisemisele ühinemisele ja ühistegevusele, mida leiame tõsiasi eest muistse vabadusvõitluse päevil.

Nagu uus elatumis- ja eluviis endaga kaasa tõmbas muud elualad, ei jäänud see mõjuta usundisegi. On väidetud, et mitmesuguste viljakushaldjate (viljakuse kaitsevaimude) kultus, mille sugemeid on leida meie rahva vanus kombeis ja uskumusis osalt tänapäevani, on saanud alguse ja on arenenud koos viljeleva majandusega. On ka hästi mõistetav, et kui varemini mitmesugused usundilised toimetused olid sihitud esijoones jahi- ja kalasaagi lisandamiseks, suundusid need nüüd ka järjest tähtsamaks ja kandvamaks saava vilja ja karja õne kasvatamiseks.

Esimesed neli sajandit p. Kr. olid kodumaa ajaloos üheks suuremaks tõusuajaks, mis kõiki meie rahva elualasid märgatavalt edasi viis. Üleminek viljelevale majandusele, mis sel ajajärgul lõpule jõudis, on oma tagajärgedelt sügavaimaks pöördeks, mis kunagi toimunud meie mineviku arenguloos.

Viiendast sajandist peale meie majanduse senine hoogus edenemistempo teatava määrani pidurdub. Selle peapõhjuseks tuleb pidada Rooma maailmariigi kokkuvarisemist, millega kadus see suur keskus, mille igasse maailmakaarde hargnevas ühendussoonte võrgus oli asunud meiegi kodumaa. Pealegi viisid rahvasterändamisaegsed segadused korratusse selle ühenduste süsteemi, mis Ida-Baltimaid tolle keskusega oli sidunud. Kõigepealt olid Visla suudme ümbrusest ära rännanud germaanlased, kes suurel määral olid vahendanud läbikäimist kagupoolse Läänemere piirkonna ja Rooma piirimaade vahel. Seetõttu soikus ka täiesti senine tähtis mereühendus Visla suudmelt Eestisse. Eesti jäi oma kauba- ja kultuuriühenduste suhtes ühe-

Joon. 5. Tähtsamate muistsete teede skeem ja XI ning XII sajandi Lääne-Euroopa müntide leiukohad Ida-Baltimail ja Loode-Venes.

Punased täpid tähistavad üksiku münti, ringikesed suurema arvu müntide leiukohti. Ankrud osutavad Läänemere idaranniku tähtsamaid muistseid sadamakohti.

poolsest sõltuvaks ainult nüüdsest Läti ja Leedu alast. Ühepoolne ühendus pole aga teatavasti kunagi kasulik, pealegi oli ka meie lõunapoolne naabruskond kannatanud üldise konjunktuuri halvene-mise all. Et niisuguses olukorras meie maa jõukuse kasvus tekkis tea-tav seisak, näitab ms. asjaolu, et muinasleidude tõendusel metallide sissevedu võrreldes endisega on vähenenud. Säärane depressioon jät-kus kuni umb. 800. a. p. Kr. Sellest ajavahemikust pole märkida meie majandus- ja kultuurielu alal erilisi edusamme. Tähtsaima sel ajal toimunud muutusena väärrib mainimist ainult asustuse levi-mine Lääne-Eestisse ja saartele (vrd. kaarti joon. 4), kust see põllun-duse lõplikul läbilöömisel Kristuse sündimise paiku oli lahkunud. Asustus on sel ajal märgatavalt lisandunud Saaremaal, Läänemaa rannikul Hanilas, Ridalas ja Lääne-Nigulas, Lõuna-Harjus, eriti Rap-las, ja ilmsesti ka Põhja-Tartumaal.

Esimesil sajandeil p. Kr. olid, nagu nägime, Ida- ja Kesk-Eesti moreenjääd alad suutnud mahutada kogu Eesti elanikkonna. Vahe-peal oli aga rahvastik seevõrra kasvanud, et nüüd pidi otsitama uusi asumisalu ja parema puudusel lepitama ka Lääne-Eesti kehvemate põllumaadega. On osutatud sellele, et peale rahvastiku arvulise lisanemise, selle V sajandist saadik märgatava levimise põhjust tuleb otsida ka äsjamainitud kaubandusliku olukorra halvenemises. Eelmi-sel ajal olid intensiivse kaubitsemise tõttu meie asustuskeskuses endid sellest saadava lisatulu varal suutnud elatada ja võrdlemisi tihedalt koos elada rohkearvulised inimhulgad. Nüüd kaubandusliku tulukuse vähenemisega pidi osa rahvast vanust keskusist laiali valguma, ja otsima mujal elatust maaharimisest. Tõepoolest kinnitab ka mitme-suguste muististe levingu kaart vanade asustuskeskuste hõrenemist (vrd. kaarte joon. 3 ja 4).

Teine tõusuaeg esiajaloolise aja lõpul (800—1200 p. Kr.).

800. a. paiku algab Eesti majanduses ja kultuuris uus tõus. Lisaks seniseile lõunapoolseile sidemeile tekkisid nüüd uued tugevad ühen-dused lääne- ja idapoolsete naaberaladega. Välised eeldused seks löi kõnesoleval ajal Läänemere kaudu hoogustuv kaubanduslik läbi-käimine Lääne ja Ida vahel. See oli aeg, mil vanad Idamaad võimsa Araabia kalifaadi tekkimisega veel korraks omandasid peale poliiti-lise ka suure majandusliku ja kultuurilise kaalu. See ja samuti vana Rooma kultuuri pärandit kandev jõukas Bütsants moodustasid Idas need keskused, mis endile koondasid suuresti kogu Euroopa tähele-

panu ja huvi. Kui Läänele peamise ühendustee ida poole moodustas Vahemeri, otsis Põhja-Euroopa, eeskätt siin esirinnas seisvad Skandinaaviamaad, ühendusi sinnapoole praeguse Vene kaudu. Läänemerelt Idamaile viis kaks peateed, mis kulgesid mööda suuri nüüdset Venet läbivaid jõgesid: üks läks mööda Neeva jõge Laadoga järvele ja sealt Olhavat, Ilmjärve ja Volga jõge pidi kagu poole, kuna teine viis mööda Väina jõge Dneprile ja Mustale merele. Mitmed väiksemad teed viisid idasse ka Ida-Baltimaade, ms. ka Eesti kaudu (vrd. kaart joon. 5). Asudes Läänemerelt idasse suunduvate teede alguses, said Ida-Baltimaad selle uue intensiivse liiklemise läbikäiguväravaks. Paari sajandi kestel olid Lääne ja Ida vahelise läbikäimise aktiivseiks kandjateks Läänemere piirkonnas peamiselt skandinaavlased, viikingid. Siis hakkasid aga ka teised kohalikud rahvad, ms. eestlasedki nii maal kui merel järjest enam sellest osa võtma.

Meie alale kõige lähemaiks viikingite keskusiks, kust nad üritasid oma kaubasoite ida poole, olid Birka ja selle hävimise järel Sigtuna linn — pärastise Stokholmi eelkäija — Mälari järvel, isärانى aga Ojamaa saar, mis seisis just Ida-Baltimaadega kõige lähemas ühenduses. Idasse, nüüdsesse Venesse asutasid viikingite ehk, nagu neid nimetavad vene allikad, varjaagide salgad oma sõjaliste kui ka kaubandusliikude ürituste tugipunktideks suuremate teede sõlmkohtadesse rea asundusi. Mitmest säärasest asundusest kujunesid hiljemini vene linnad. Idapoolseist viikingite asundusist olid meile kõige lähemad Aldeigjuborg Laadoga järve lõunarannikul Olhava jõe suudme ligidal ja Holmgård — tänapäeva Novgorodi eelkäija — Ilmjärvel, Olhavat pidi lõunasse ja kagusse suunduvate teede sõlmes; Holmgård oli ka tähtsaimaks Eestist ja Liivist idasse kulgevate teede koonduspunktiks. Lühikest aega oli viikingite koloonia ka nüüd Eestile kuuluv Irboskas, kus ühinesid Eestist ja Liivist ning Lätist ida poole viivad teed. Puht-eesti alal viikingi asundusi polnud. Kui elav nende keskuste ümber toimunud liiklemine ja kaubitsemine on olnud, tunnistavad ms. ilmekalt neis või nendevaheliste teede äärest leitud suured hulgad araabia ja läänemaade münte. Osavõtt läbikäimisest ja varade vahetusest tähendatud lääne- ja idapoolsete kaubanduskeskuste vahel avas meie maale uued soodsad tulusaamise võimalused ja see andis end siin peagi tunda üldises jõukuse tõusus.

Kõnesoleva esiajaloo lõppjärgu olusid valgustavad Eestis ja naabermais peale aineliste mälestusmärkide, muististe, juba osalt ka kirjalikud allikad, mis võimaldab meil selle aja kohta saada täielikumat pilti kui varajasemate üle.

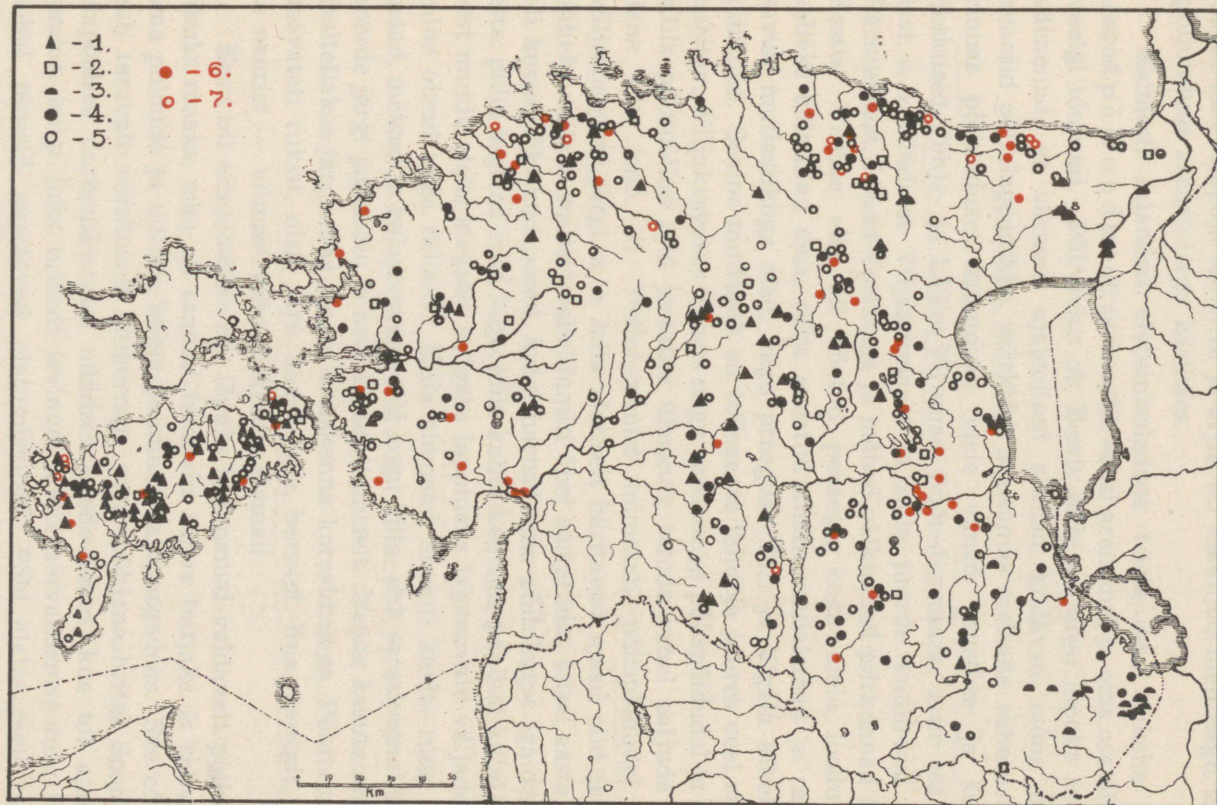
Meie kodumaal oli tol ajal ühtlane eesti rahvusest elanikkond. Ainult nüüdse Eesti territooriumi kõige kagupoolsemas nurgas, Irboska ümbruses elas tõenäoselt mõnevõrra slaavlasti. Eestlaste naabreiks olid põhjas soomlased (Edela-Soomes päris-soome, enam Soome sisemaal häme hõim). Kirdes, Narvataguses, osalt vahest ka nüüdses Eestis, üksikute saarekestena Peipsi põhjarannikul asusid vadjalased, keeleliselt eestlastega kõige lähemaid soome sugu hõime. Slaavlastega puutusid tol ajal meie esivanemad niiviisi kokku ainult kagus, Pihkva ja Irboska piirkonnas. Lõunanaabreiks olid praeguse Ida- ja Kesk-Eesti vastas lätlased resp. latgallid, neist lääne pool Liivi lahe ääres liivlased.

Kodumaa asustuse ulatusest esiajaloolise aja lõpul annab kujutluse kaart joon. 6. Nagu sellest näeme, oli eelmise ajajärguga võrreldes asustus tublisti levinud ja tihenenud ja kattis üldiselt kogu tänapäeva Eesti pindala. Asustamata olid veel ainult mõned väiksemad, iseäranis soised või viljatud piirkonnad, nagu Pärnu jõgikonna lõunaosa ning rannikuvööde Pärnu linnast lõuna poole, Võrtsjärve ja suurelt osalt ka Peipsi põhjarannik, sooderikas vööde nüüdse Järva- ja Harjumaa vahel jne. Asustus puudus ka paljudel saartel, ms. oli suur Hiiu saar isegi veel XIII sajandi lõpul asukateta. Asustuskeskusiks olid üldiselt endised, juba eelmisel sajandil niisugustena esile kerkinud piirkonnad. Peale nende torkab silma nüüd ka Saaremaa, mis varemini oli olnud asukailt võrdlemisi hõre, nüüd aga omas nii tiheidat rahvastikku, et seda Virumaa kõrval tuleb pidada Eesti kõige rahvarikkamaks maaosaks. Jälgides asustuse levimiskäiku üksikasjalise topograafilise kaardi varal, võib näha, kuidas uued asulad endise aja keskusist aegamööda levides tungivad järjest uutele harimiskõlvulistele aladele, hiljemini ka väiksemaile põllunduseks vähegi sobivaile saartele keset metsi ja soid. Isegi meie väikesilt kaartidelt joon. 4 ja 6 paistab, kuidas eelmisel ajajärgul kujunenud väikesed „asustuspesad“ Lõuna-Harjumaal, Raplas, samuti Läänemaal Matsalu lahe ümbruses jm. on laienenud ja tihenenud. Meie muistsed asulad, külad näikse oma kujult eri maaosis mõnevõrra olevat erinenud. Neis mandri osades, kus leidus rohkesti piklikke moreenseljakuid, on valitsenud nn. ridaküla, milles talud on asetsenud enam-vähem sirgelt ridastikku ühel pool teed. Need mandri ridakülad või neile kujult lähedased asulad asetsesid tavaliselt põldude serval, kas mäenõlval või sooveerel, mõne oja ääres jne. Lausikul Saare- ja Läänemaal valitses teine külakuju, nn. sumbküla, mille talud rühmitusid ümber küla südames oleva väljaku. Sumbküla asetses oma

põldude keskel. Lõuna-Eestile olid vastavalt sealsele kuplilisele maastikule iseloomulikud väikekülad, osalt vist ka üksiktalud. Muidugi leidis aga väikeküli ja üksiktalusid ka mujal üle maa, kohtades, kus oli kasutada ainult mõni väiksem põllumaa laik.

Meie ajaarvutuse algupoolel tähistuma hakkavad maakonnad, kihelkonnad ja muu riiklik-ühiskondlik korraldus oli aastatuhandevahetuseks juba kindlapiirilisel välja kujunenud. Kogu maad haaravat riiklikku organisatsiooni polnud aga esiajaloolise aja lõpuks veel jõudnud kujuneda. Eesti maakonnad olid omaette autonoomsed alad, mis näikse sageli teetsenud üksteisega koos, moodustades küll mitte vormilise, ometi aga tegeliku liidu. Maakondi oli 8 suuremat — Saaremaa, Läänemaa, Harjumaa, Rävälä, Virumaa, Järvamaa, Sakala ja Ugandi — ning veel rida väiksemaid. Maakonnad jagunesid kihelkonniks, viimased küla- ehk saraskonniks. Saraskonnad, olles teatava küla või külade ühismaade kasutamise ja muude majanduslike ühishuvidega kui ka ühise tööjärjestusega seotud korraldusiks, moodustasid perekonna järel meie muistse talupoja ühiskonna põhiühiku. Seda organisatsiooni lubavad valgustada alles ajaloolised allikad, seepärast kõneldakse sellest üksikasjaliselt alles järgnevas peatükis. Nii nagu meie muistse maarahva ühiskonna tuumik saraskond ise põhines tolle aja maaharimisviisidel ja -korraldusil, kandsid ka kogu meie muistse ühiskondliku ja majandusliku elu avaldused läbi ja läbi talupoeglikku iseloomu.

Nii saraskondadel kui kihelkondadel ja vähemalt ka osal maakondadel olid omad vanemad, kelle võim näikse olevat olnud sageli päritav. Need olid jõukamad ja lugupeetumad mehed talupoegade hulgast, maa vabast põlisrahvast. Vanemad korraldasid ja otsustasid ühes vabade meeste kogudega, nn. „keräjättega“, rahva ühiseid asju ja töid, jagasid makse ja koormisi, näit. linnuste ehitamisel või muude avalikkude kohustuste kandmisel, mõistsid kohut, olid pealikuiks sõjas ja tõenäoselt pidasid ka usundilisi talitusi pühis paikades, hiites. Eestlaste ühiskondlik kord oli võrdlemisi demokraatlik, seisuslike vahesid polnud kujunenud. Siiski eraldavad vanad allikad, näit. tuntud Läti Henriku kroonika, eesti vabade talupoegade suurest hulgast teatava kihi „jõukamaid“ ja „paremaid“, kes on olnud silmanähtavalt rahva jõu ja iseteadvuse kandjaiks. Oleks ekslik selles näha mingit aadlit tänases mõttes, kuid samal ajal tuleb võtta õigeks, et meie muistne ühiskond oli teataval viisil kihistumas — nagu see on loomulik seevõrra arenenud majandusliku ja ühiskondliku astme juures, millist esindab muistne Eesti. Peale täisõiguslike vabade talu-

Joon. 6. Ajalt 800—1200 p. Kr. põlvnevatel asustust tähistavate leidude (mustad märgid) ja intensiivsema kaubanduse piirkondi märkivate mündileidude (punased märgid) levik Eestis.

poegade oli olemas ka arvukas orjade kiht, mille moodustasid sõjavangid, peamiselt aga varematel aegadel orjastunute järeltulijad. Orjad olid talupoja tööjõuks ja orjus oli tekkinud meil nagu mujalgi põllunduse arenemisega käsikäes.

Esimesil sajandeil elatumisaladena teiste seas esikoha omandanud põllundus oli seitsaadik edasi arenenud ja oma osatähtsuses veelgi tõusnud. Põllundus oli Eestis selle ajajärgu lõpuks seevõrra edenenud, et varased ajaloolised allikad kiidavad mõne maosa avaraid põllulagendikke, märkides sealsamas metsade vähesust. Esirinnas põllunduses sammusid meie vanad asustuse ja kultuuri keskused Põhja- ja Lääne-Virumaa, Süda-Järvamaa, suur osa Sakaalast, s. o. nüüdsest Viljandimaast ja selle juurde kuuluvast Kagu-Pärnumaast, Lõuna-Tartumaa ja mõned väiksemad piirkonnad Lääne-Eestis. Viljuse alla oli võetud peaaegu kogu meie looduslikult selleks kõlvuline maa, välja arvatud ainult madalamad ja raskema savise mullastikuga alad, nagu praeguse Tori ja Vigala kihelkonna piirkond. Sealne mullastik oli tolleaegse tehnika juures veel raskesti haritav. Viljakasvatus toimus nagu varem inigi põlispõldudel ja aledel. Küla põlispõllud olid jaotatud üksikute talude vahel paljude lappidena (vt. joon. 7). Põlluharimist toimetati põlispõldudel kaheväljasüsteemi järgi, s. o. küla alatiselt haritavad maad olid jaotatud kaheks väljaks, millest vaheldumisi ühel aastal üks, teisel aastal teine oli kesas. Üslikud pered, kuigi harisid oma põllulappe igaüks omaette, pidid tegema seda kogu küla kohta kehtima pandud külvikorras, sest muidu oleks kirjude, hulgaks lappideks jagunevate väljade harimine olnud väga tülikas. Küla alemaad, samuti karja- ning heinamaad, metsad ja kalastusveed olid kogu küla- ehk saraskonnal ühised, perede järgi jagamata ja neid kasutati ühiselt. Nende kasutamiskorda käsitletakse järgnevas seoses saraskonna korraldusega. Põldtaimedest kasvatati rukist, nisu, otra, kaera, uba, hernelist, lina, kanepit, tatart ja naerist — viimast kaht iseäranis aemail.

Eesti oli esiajaloolise aja lõpuks kujunenud valdavalt põllunduslikuks maaks, maa oli saanud tõeliseks rahva toitjaks ja rahvas ise oma põldude ja niitude külge paikunud talupoegadeks. See edu selgub teravalt võrdlusest olukorraga meie põhjanaabritel Soomes ja idapoolses naabruskonnas, nüüdse Loode-Venes, kus tol ajal põllundus, kuigi juba tublisti levinud, andis kõrvalisemat tulu ja esikohal püsisid anastavad elatumisviisid. Põld elatas meil rahvast mitte ainult otseselt, vaid selle ja seda täiendava karjanduse saadused on andnud ka tähtsal määral väljaveoaineid. Me teame aga

hilisemaist aegadest, kui tihti põldudesse pandud vaev ja lootused, vaatamata enamarenenud harimistehnikale, tõid pettumusi harijale, kuna külm, vesi või põud põhjustasid ikaldusi ja näljahäda. On ilmne, et muistnegi põllumees polnud kaitstud meie karmi ilmastiku tujude vastu ja veel palju sagedamini sai tunda enda abitust lõikuse nurjumises. Ja ometi tasus end põldu peidetud vaev. Seda kinnitab kõigepealt just selle põllundusliku ajajärgu lõpuks, võrreldes sama ajajärgu algusega, mitmekordseks kasvanud rahvaarv.

Ka karjandus oli maaharimisega ühes kasvanud. Koduloomad olid eesti talupoegrahva tähtsaimaks vallasvaraks ja rikkuseks. Et neid oli olemas rohkesti, võime järeldada neist tuhandeisse ulatuvaist hobuste, veiste ja lammaste hulkadest, mida Läti Henriku kroonika järgi sakslased oma sõjakäikudel meie maalt on ära röövunud.

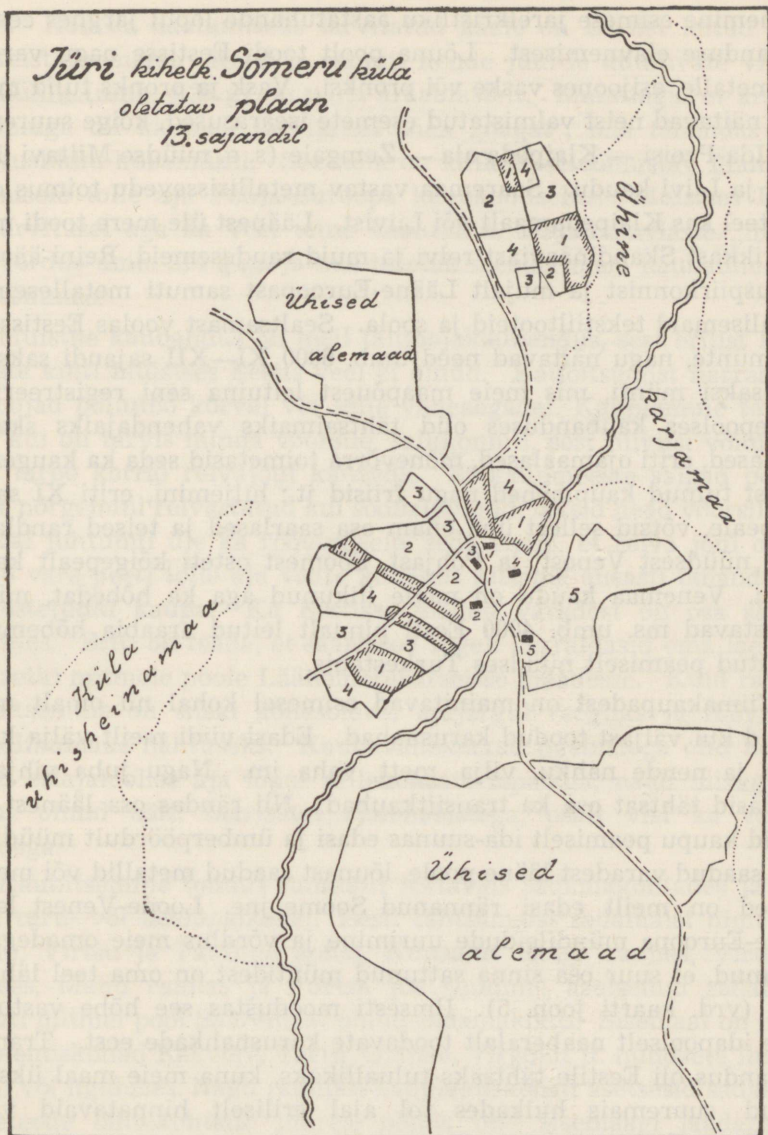
Kuigi küttinduse osa oli küll järjest tagasi läinud, ei kaotanud see siiski veel tähtsust, eriti metsarikkamais ja vähem põllustatud maaosades, kuna karusnahad, nagu vareminigi, moodustasid otsitud ja hinnatud kaubaartikli. Küttimine oli piiratud loomulikult igaühel oma saraskonna metsadega. Ka kalastus oli ikka edasi arvestatavaks elatumisallikaks peamiselt küll neile saraskondadele, kel oli oma veekogusid. Need võisid olla saraskonna ala keskel, võisid aga asetseda ka üsna kaugel, nagu näit. on teada, et Peipsi põhjarannikul oli kalastamise õigus Põhja-Virumaa kihelkondade päralt, kelle keskused asetsesid tähendatud järvest ümmarguselt 50 km kaugusel. Kalureid, kes endid oleksid elatanud ainuüksi või peamiselt kalapüügist, meil polnud, vaid kalastus oli talupojal ainult ajutiseks tegevuseks leivakõrvase ja tulu saamiseks.

Meie esivanemad on harrastanud ka mesilastepidamist. Iseäranis näikse mesilasi olevat peetud Lõuna- ja Kagu-Eestis. See seisis nn. „metsmesinduses“, s. o. mesilasperede jaoks õõnestati metsas puid ega peetud neid kodus nagu tänapäeval.

Mitte kõige viimaseks majandusharuks oli muistseile eestlasile sepiis, mitmesugused käsitööd, eriti metallide töötlemine. Käsitöö polnud küll veel iseseisvaks ametiks ja eluülalpidamise haruks, talupoegadel tuli osata oma tarbeks valmistada tarberiistu, ka relvi. Muidugi polnud kõigi oskus selles ühesugune, vaid osavamail ja andekamail tuli oma töö silmapaistvuse tõttu abiks olla ka teistele. See andis head teenistust ja sepad olid oma oskuse ja jõukuse tõttu lugupeetuimaiks liikmeiks muistses talupojaühiskonnas.

Kaubanduse suurt tähtsust käsitledava ajajärgu majanduselus rõhutasime juba ülalpool, kui märkisime, et selle olukorra üldine

Jüri kihelk. Sõmeru küla
 oletatav plaan
 13. sajandil

Joon. 7. Jüri kihelkonna Sõmeru küla põldude ja ühis-
 maade oletatav plaan XIII sajandil p. Kr.

Sõmerul oli sellal 5 talu, milledest üks (nr. 5) asetses oma põldudega teistest lahus, muude talude põllud asetsesid koos kahes väljas. Mõlemad väljad olid jaotatud talude vahel tolele ajale iseloomuliku lapisüsteemi järgi. Et selgemini näidata, kui mitmes lapis olid sama talu maad, on talu nr. 1 lapid äärtelt viirutatud. Arvestades, et talu nr. 1 ning 4 ja nr. 2 ning 3 maad asetsevad kõrvuti, võib arvata, et varemini kumbki tähendatud talupaar on moodustanud ainult ühe talu.

paranemine esimese järelkristliku aastatuhande lõpul järgnes eeskätt kaubanduse elavnemisest. Lõuna poolt toodi Eestisse nagu vareminigi metalle, esijoones vaske või pronksi. Vask ja pronks tulid meile, nagu näitavad neist valmistatud esemete iseärasused, kõige suuremalt jaolt Ida-Preisi — Klaipeda ala — Zemgale (s. o. nüüdse Miitavi ümbruse) ja Liivi kaudu. Saaremaa vastav metallisisevedu toimus osalt mereteel kas Klaipedamaalt või Liivist. Läänest üle mere toodi meile rauarikkast Skandinaaviast relvi ja muid raudesemeid, Reini-äärseist tööstuspiirkonnist ja mujalt Lääne-Euroopast samuti metallesemeid, hinnalisemaid tekstiiltooteid ja soola. Sealtsamast voolas Eestisse ka hõbemünte, nagu näitavad need umb. 6000 XI—XII sajandi saksa ja anglosaksi münti, mis meie maapõuest leituina seni registreeritud. Läänepoolses kaubanduses olid tähtsaimaiks vahendajaiks skandinaavlastel, eriti ojamaalased, mõnevõrra toimetasid seda ka kaugemalt läänest tulnud kaupmehed nagu friisid jt.; hiljemini, eriti XI sajandist peale, võtsid sellest üha enam osa saarlased ja teised randlased. Idast, nüüdsest Venest, ja Põhjast, Soomest osteti kõigepealt karusnahku. Venemaa kaudu on meile liikunud aga ka hõbedat, millest tunnistavad ms. umb. 4000 Eesti pinnalt leitud araabia hõbemünti, vermitud peamiselt nüüdses Turkestanis.

Viimakaupadest on mainitavad esimesel kohal nii omalt maalt saadud kui väljast toodud karusnahad. Edasi viidi meilt välja koduloomi ja nende nahku, vilja, mett, vaha jm. Nagu juba vihjatud, etendasid tähtsat osa ka transiitkaubad. Nii rändas osa läänest toodavaid kaupu peamiselt ida-suunas edasi ja ümberpöörduvalt müüdi osa idast saadud varadest lääne poole, lõunast saadud metallid või metallised esemed on meilt edasi rännanud Soome jne. Loode-Venest leitud Lääne-Euroopa mündileidude uurimine ja võrdlus meie omadega on näidanud, et suur osa sinna sattunud müntidest on oma teel läbinud Eesti (vrd. kaarti joon. 5). Ilmsesti moodustas see hõbe vastutasu meile idapoolselt naaberalalt toodavate karusnahkade eest. Transiitkaubandus oli Eestile tähtsaks tuluallikaks, kuna meie maal üksinda polnud suuremais hulkades tol ajal eriliselt hinnatavaid väljaveokaupu.

Esiajaloolise aja kaubandus oli puhtal kujul vahetuskaubandus. Olgugi et meie maalt leidub rohkesti tolle aja münte, on need kõik, nagu näeme, pärit võõrsilt ja on liikunud siin ainult väärismetallina, mida vastu võeti või edasi anti kaaludega. Samuti kaaluti ja tarvitati maksuvahendina hõbedast ja pronksist esemeid või samadest metallidest kange, mida tarbe korral paraja kaalu saavutamiseks raiuti

katki. Hõbeda kaalumiseks tarvitatud kaale on Eestist leitud umb. poolteistkümmend. Need ja samuti nende juurde kuuluvate vihtide kaaluühik (umb. 4,25 g) on pärit araablasest. Mainitagu, et araabia päritoluga oli ka meil tarvitatud sõna „nagat“, mis tähendas täisväärtuslikku hõbemünti. See kõik on küllalt iseloomustav Idamaade tähtsusele tolle aja Põhja-Euroopa kaubandusel. Muistses Eestis oli tarvitusel aga ka veel teine kaaluühik, skandinaavlaste „mark“, mis võrdus umb. 214 g-ga ja mis tuleb meelde meie kaubaühendusi läänesuunas.

Muistne kaubandus oli meil talupojakaubandus, sest erilist kaupmeeste kihti muistses Eestis veel ei olnud. Kaubitsemist harrastasid talupojad põllutöö kõrval või selle vaheaegadel. Kauplemine toimus, eriti kui oli tarvis minna võõrsile, salkkonni, sest niiviisi võidi oma vara tarbe korral relvajõul kaitseda. Et kaupmeeste salgad polnud mitte nõrgemini relvastatud kui sõdurijõugud, läksid need võõrsil olles sobival juhtumil üle ka röövimisele, seda enam, et relva jõul omandatud vara peeti tolle aja vaate kohaselt niisama ausasti omandatuks kui ostetudki kaupa. Ka Eestisse toodud varadest oli osa saadud röövides. Eriti on teada, et saarlased sageli korraldasid oma laevadel röövretki mitmele poole Läänemereäärseisse maadesse. Kuid rahulik kaubitsemine oli siiski kõnesoleval ajajärgul reegliski ja röövimine erandlikumaks nähtuseks. Kaubavahekorrad naabritega olid korraldatud esiajaloolise aja lõpul sellekohaste lepetega, nagu niisuguseid teame olnud näit. saarlastel ojamaalastega, osalt vist ka vanade tabadega.

Kaubitsemine toimus rannikul teatavais sadamakohtades ja sisemaal turu- või laadapaikadel. Eesti tähtsamaist sadamaist nimetame Pärnu, Virtsu ja Tallinna kohal, Kuusalus Kolga rannas, Virumaal Toolses, Mahu rannas ja Purtse jõe suudmel asetsenud sadamaid, samuti mitmel pool Saaremaal olnud sadamakohti. Sisemaal on olnud kauplemiskohad Rakvere, Tartu, Otepää, Viljandi jt. nüüdsete linnade kohal või ligiduses. Nagu ranniku kauplemiskohad asetsesid sadamate, mereteede lähtekohtade juures, nõnda olid sisemaagi laadapaigad liiklemiskeskusis, eriti suuremate teede ristlemiskohtade juures. Kaart joon. 6 näitab, kuidas mündileiud koonduvad enamikus ülalmainitud ranniku ja sisemaa kauplemiskeskuste ümber ja suuremate liiklemissoonte, nagu näit. Tartust põhja poole minevate teede äärde. Samal ajal on teada, et kauplemiskohtade ümber asetsevad külad olid eriti suured ja jõukad. Kauplemiskohad, nii sadamad kui sisemaa laadakohad, kuulusid nimelt teatavaile saraskonnile, kelle

rahval neis oli kaubitsemise „monopol“ ja kes sellest niiviisi said suurt kasu.

Mandri liiklemis- ja kaubateedest olid tähtsamad kolm lõunast põhja ja kaks läänest itta viivat teed. Lõuna poolt tuli üks tee mööda Liivi lahe rannikut Pärnu, kus hargnes kaheks, millest üks viis mööda Läänemaa rannikut Tallinna kohale, teine läks tükk maad mööda Pärnu jõge üles ja pöördus siis Lõuna-Harjumaale ja lõppes samuti Tallinna kohal. Teine lõunapoolne tee tuli Eesti piirimaile mööda Koivat. Koivalt pöördus üks selle haru muistsesse Sakalasse ja läks Viljandi ning Türi kaudu Tallinna suunas põhjarannikule. Kolmandaks Eestile tähtsaks lõunapoolseks teeks oli see, mis pöördus Koiva jõest põhja poole umb. nüüdse Valga piirkonnas, läbis Otepää ja Tartu ning viis siit edasi Virumaale, Rakvere ümbrusse. Lääne—ida suunalistest teedest lähtus üks Tallinna kohalt, viis läbi Põhja-Järvamaa Rakvere ümbrusse ja jätkus sealt mööda Virumaa põhjarannikut üle Narva jõe idasse. Teine suur tee, mis ida poole viis, läks Lõuna-Sakalast üle Väike-Emajõe Otepääle ja siit Pihkva poole. Nende „magistraalteede“ kõrval ja vahel oli veel rida väiksemaid. Teatavat osa paistab olevat etendanud ka veeteed, mis viis mööda Narva jõge üles Peipsile ja üle viimase ms. võib-olla Pihkvasse. Kas ka Pärnu jõe — Emajõe veeteed, millel keskajal oli oma jagu tähtsust, juba muinasajal on kasutatud, pole veel selge. Tähendatud teed olid neiks peasoonteks, mis määrasid meie mandri kaubanduslikku liiklemist.

Kui maaharimine ja karjapidamine eelkõige meie esivanemaid elatasid, oli kaubandus nende peamiseks rikastajaks. Esiajaloolise aja viimaste sajandite kaubandus oli iseäranis tulus muidugi tolle aja soodsa konjunktuuri tõttu. Ent meie ei tohi unustada, et Eesti üldisest soodsast olukorrast ainult sel määral kasu sai, mil eestlased ise aktiivselt osa võtsid toleaeagsest varade vahetuse protsessist ja kuivõrra nad sellesse suutsid lülitada oma maad. Muinasleidude, eriti mündileidude järjekindla kasvu järgi otsustades on meie esivanemate aktiivsus ses suhtes esiajaloolise aja lõpu poole üha suurenenud ja suurendanud vastavalt järjekindlalt ka meie maa jõukust.

Sama hea konjunktuur, meie maa soodus kaubandusgeograafiline asend ja tihe siit läbi käiv liiklemine, mis käsitletud esiajaloolise aja lõppjärgul võimaldasid meie maale ja rahvale silmapaistva ainelise ja kultuurilise hüvangu, olid aga ühtlasi põhjuseks, miks naabrid korduvalt tegid katseid seda maad endi võimusesse saada. Selt seisukohalt mõistame, miks rootslased ja taanlased läänest ja venelased idast meie maad ründasid ja oma kanda siin püüdsid kinnitada.

Nõnda nõudis kodumaa olukord ja asend kõnesoleval ajal meie esivanemalt oskust ja aktiivsust mitte üksnes majanduslikul alal, vaid ka sõjalist jõudu ning pingutusi, et endid siin mitte lasta maha tallata. Ja me teame, et nimetatud naaberrahvaste vaenupüüdlused meie maa suhtes jäid tagajärjetuks. Jõuvahekorrad muutusid aga meie kahjuks, kui Läänemerele ilmusid uue aktiivse tegurina sakslased ja üle võtsid ühendusepidamise Ida-Euroopaga. Nemadki tungisid Ida-Baltimaile, aetud püüdest saada endi kätte seda tähtsat ja soodsat kaubanduslikku idateede väravat, milleks olid Ida-Baltimaad. Nende päralt oli mitte ainult lääne-euroopaline organisatsioon ja sõjatehnika, vaid nende taga seisis ka tolleaegne maailmavõim — katoliku kirik. Seepärast ei suutnud meie esivanemad, hoolimata kestvaist suurist pingutusist, nende vallutuspüüdlusile vastu panna. Niihästi poliitiline kui majanduslik võim ja algatus läks XIII saj. alguses meie maal sakslaste kätte.

* * *

*

Oleme jälginud Eesti vanema majandusloo peajooni läbi mitme aastatuhande. Oleme näinud, kuidas meie kodumaale ilmusid esimesed asukad algeliste küttide ja kaluritena ja kuidas nende anastav majandus elas oma õitsengu üle umb. 2000. a. paiku e. Kr. Nägime siis, kuidas meie maal said tuntuks põllunduse ja karjanduse alged ja kuidas need majandusharud pärast pikka ja visa arengut meie ajaarvamise alguseks siin esikohale tõusevad. Kui põllunduse lõplik läbilõõmine meil toimus paari aastatuhande võrra hiljemini kui Euroopa lõuna- ja lääneosades, polnud see tingitud meie maa elanikkude saamatusest, vaid karmist kliimast ja kehvemast pinnasest. Nagu muugi elatuse saamiseks tuli inimesel meie oludes ka viljakasvatuse alal enda maksmapanekuks võidelda palju pikemat ja raskemat võitlust kui õnnelikumais lõuna- ja läänepoolseis tingimuis. Kui aga kord uus viljelev majandus oli võidule pääsenud, tähendas see uue ja järjest avarduva arengu algust mitte ainult ainelise, vaid ka ühiskondliku ja vaimse kultuuri alal. Meie maa elas kohe oma lõpliku ülemineku järel põllu- ja ühtlasi ka metallikultuurile üle ühe oma suuremaist tõusuaegadest. Sellele järgnesid esimese järelkristliku aastatuhande keskel mõned „lahjad“ aastasajad, milledest siiski areng katkestamata üle viis esiajaloolise aja viimsele ja suurimale tõusule, mis edasi jätkub ka üle ajaloolise aja läve keskaega, olgugi juba saksa ordu ja linnade õitsenguna.

Nägime, kuidas majandusliku elu tõusu- ja mõõnaajad on olnud seoses läbikäimise intensiivsusega kahes kardinaalses suunas. Üks neist ühendussuundadest kulges lõunast põhja poole üldiselt rööbiti Läänemere rannaga, läbides kõiki Ida-Baltimaid ja sidudes neid nüüdse Kirde-Saksa kaudu Kesk-Euroopaga. Teiseks oli lääne—ida suunaline liiklemine, mis meie maa kaudu ühendas läänepoolseid Läänemeremaid Ida-Euroopaga. Võisime näha, kuidas iga kord nende läbikäimiste elavnemise tagajärjel meie maal on tulnud majanduslik ja kultuuriline tõus ja kuidas viimane jõudis haripunktile neil aegadel, kus liiklemine kummaski tähendatud suunas korraga oli tugev.

Tähtsamat kirjandust:

Eesti ajalugu. I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Kirjutanud H. Moora, E. Laid, J. Mägiste, H. Kruus. Tegevtoimetaja H. Moora. Peatoimetaja H. Kruus. Tartus 1935. Selles antud üksikute peatükkide lõpul lähem kirjanduse loend. Peale selle veel:

R. I n d r e k o, Looduse ja maastiku määrav osa Eesti muinasaegsel asustamisel. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX—X, Tartus 1934, lk. 113 jj.

E. L a i d, Kodumaa asustus muinasajal. „Eesti Kirjandus“ 1931, lk. 353 jj.

